

СТАЙКО КАБАСАНОВ – ТВОРЕЦ НА БЪЛГАРСКОТО ЕЗИКОЗНАНИЕ

100 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО МУ

В родопското село Момчиловци на 22 март 1906 г. се ражда езиковедът Стайко Кабасанов. Диалектолог и методист, създател на важни изследвания в двете области на нашия език, той превръща научния си принос в един от компонентите, оформящи световното славистично своеобразие на езиковедската българистика.

Стайко Кабасанов следва славянска филология в Софийския университет, където се дипломира през 1932 г., а интерес към проблемите на родната реч проявява още като студент: първата му публикация е в сп. „Родопски преглед“ (кн. 2, 1931) – *Езикови бележки за родопските говори*. После е учител в Кърджалийската гимназия, през 1934 – 1940 г. преподава в Американския колеж (в Симеоново край София), до 1944 г. е учител в Пловдивската мъжка гимназия, през 1944 – 1946 г. е директор на Девическата гимназия в Пловдив. Преподавател е в Пловдивския учителски институт (1946–1952), когато го привличат за асистент в Историко-филологическия факултет на Софийския университет и започва да води упражнения по българска диалектология, една новосъздадена учебна дисциплина. През 1964 г. се хабилитира за доцент по методика на българския език, а от 1973 до 1981 г. ръководи Катедрата по методика на обучението във Факултета по славянски филологии. Заемал е длъжността зам.-декан на Филологическия факултет в Шуменския висш педагогически институт (днес Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“)¹.

Авторите, писали за научното присъствие на езиковеда и човека доц. Стайко Кабасанов, посочват, че е „измежду малцината добри познавачи на родопските говори“ (М. Младенов)², „един от най-изтъкнатите наши родоповеди“ (Ив. Кочев)³, „пример за честен и безкористен човек и учен, внимателен и доброжелателен колега, чужд на научната суета и шумната слава“ (Т. Бояджиев)⁴, „специалистът с общопризнати заслуги към теорията и практиката на обучение-

¹ Вж. Ив. Куцаров. *Славяните и славянската филология*. Пловдив, 2002.

² М. Сл. Младенов. Доц. Стайко Кабасанов на 70 години. // „Български език“, 1976, кн. 6. (Там вж. и библиография на трудовете на Стайко Кабасанов до 1976 г.).

³ Ив. Кочев. Виден български езиковед. (Доц. Стайко Кабасанов на 80 години). // „Български език“, 1986, кн. 6.

⁴ Т. Бояджиев. Доц. Стайко Кабасанов на 70 години // „Език и литература“, 1976, кн. 2.

то по български език, преподавателят с приноси за развитието на българистиката в чужбина, един от дейните организатори на филологическата наука в СУ „Климент Охридски“ и ВПИ – Шумен“ (К. Димчев)⁵.

В областта на българската диалектология научните търсения на доц. Кабасанов са насочени основно към родопските говори⁶. Монографията му *Говорът на село Момчиловци, Смолянско* (Известия на Института за български език, кн. IV, 1956) се определя като „първото цялостно и пространно изследване на родопски диалект“⁷. Тя съдържа пълно описание на фонетичната и морфологичната система на говора, изнесен е важен за историческата граматика на българския език материал. Това са многобройните падежни остатъци при съществителните имена: за род. пад. ед. ч. м. и ср. р. – *брата, дѣда, чилѣка, заспа нѣрва сѣна*; род.-вин. форма на -а при собствените имена – *Ивана, Гоча, Райка, Стоена, Петра*, напр. *иди поркай Петра косажияна*; дат. пад. м. и ср. р. ед. ч. – *иди са господ’у помоли*; *йунаку вода ни давай*; дат. пад. ед. ч. ж.р. – *кажи лели да дойде нах нас*; *П’отко Ради нѣрстен даде*. Синкретичната форма на -ѣх (по произход стар местен падеж) е жизнена в служба на родителен и местен падеж – *от вуйкофиѣх има писмо*; *у Мандофиѣх има межѣ*; *подай на Мандофиѣх айсва писмо*.

Падежни флексии за датив са налице и при местоименията – *нашему Ивану кѣштаса*; *нашему свату нивана*; *йѣ викам моему сину*.

Разгледани са синтаксисът и лексиката, към която е приложен и диференциален речник. Читателят има възможността да се запознае със старинни думи като *кузи’а* – „ковачница“ (кузнѣць – „ковач“), *плодва* – „женски полов орган, предимно на крава“ (неплоды), *пасмо* – „гранче, прежда“ (пасмо).

С високи научни достойнства се откроява и следващото изследване на доц. Кабасанов – *Един старинен български говор* (1963)⁸, където са регистрирани случаи на запазени и новоразвити носови гласни, наличие на *ы*, посочени са примери за разложен назализъм (имшъ“, водехъ“, бехъ“). Морфологичната система на Тихомирския говор се оказва особено архаична –

⁵ К. Димчев. С обич и преданост към българския език. Доц. Стайко Кабасанов на 80 години. – „Български език и литература“, 1986, кн. 2.

⁶ В статията си *Езикът на Кирила и Методия в родопските говори* („Език и литература“, 1982, кн. 3) той заявява: „Диалектологията тогава е интересна и полезна наука, когато изучава диалектите не самоцелно, а чрез данни от диалектите разрешава въпроси от историята на езика ни, в някои случаи – въпроси от славянската филология изобщо и славянските езици, въпроси от етнически характер и културни явления, като се излиза от езика като най-характерен белег на народността и пр. С оглед на тези проблеми особено значение имат родопските говори“ (с. 76).

⁷ Кочев, цит. съч., с. 523.

⁸ Езиковите факти в Тихомирския говор дават повод на Ив. Кочев да дефинира проучването като „ценен принос не само в българската, но и в славянската диалектология“, цит. съч., с. 523.

устойчиво е именното склонение (им. сын, род.-вин. сына, дат. – сыну, както и в мн. ч. сынове, сын, сынам), функционира форма *катри* (от стб. *каторъи*) при въпросителните местоимения, *ажит* (от стб. *ижето*) при относителните *бадин* (от стб. *любо единъ*), при неопределителните, *ни-катри* при отрицателните, *вритъ* (от стб. *въ рѣдъ*) при обобщителните. Маркерите за архаичност са и лексикални – гъбам (гыбати), йеште (еште), клам (класти), кут’ам (кутити).

В другите си текстове за родопските говори диалектологът Стайко Кабасанов разкрива техните фонетико-морфологични специфики. Когато разглежда генезиса и звуковата същност на широкото (Ѡ)⁹, той изтъква за тази фонема от диалектния вокализъм, че е позиционно ограничена (среща се редовно под ударение)¹⁰. От значение е да се отбележат и разсъжденията на изследователя относно процеса, довел до появата му: една теза, която се различава от наложената във времето постановка за широкото Ѡ като резултат от вторичен ер, до който са стигнали четирите старобългарски вокала Ж - Ъ Ъ¹¹.

Особеностите на показателните местоимения, както и на тройното членуване в родопските говори също попадат в обсега на анализираният от диалектолога езикови явления. Така например от стб. *съ, си, се* в Смолянския говор функционира *сойа, сайа, сова – сейа* (получени по модела на *тойа, тайа, това – тейа*), от същите стб. показателни местоимения в Тихомирския говор пък се пазят формите за ж. и ср. р. *си* и *се* – *Ъл ты ша з’бмиш ли ат си?* „Ще вземеш ли от тази?“ (Става дума за плат – *басма, ж.р.*), *Чѣкай да атрежим чулѣком се*, „Чакай да отрежим на човека от това“ – *това, ср.р.* Буди интерес и статистическата конкретика около упот-

⁹ За характера и за произхода на родопското широко о (Ѡ) // *Известия на Института за български език*, кн. XVI, 1968, с.431–435.

¹⁰ В говора на с.Тихомир, Кърджалийско, обаче е констатиран и изговор на ф извън ударение: лафовѠт сѠ, аплаши мѠ, като авторът обяснява явлението с развито второстепенно ударение, под което широкото Ѡ попада.

¹¹ „Изравняването на четирите старобългарски вокала в един еров (ъ) вокал наистина съществува в говора на Ропката, но няма доказателства, че то е старо явление и предхожда и обуславя широкото о. Мисля, че пътят на четирите старобългарски вокала към широкото о е по-късно и не минава през вторичния ъ. Вторичният ъ може да бъде по-ново явление, отколкото широкото о, но това не означава, че за да се дойде до това изравняване на споменатите вокали в ерова гласна, трябва да се мине през широкото о. В едни диалекти, какъвто е напр. говорът на Ропката, изравняването може да е довело до изговор ъ, а в други – до широкото Ѡ, без единият изговор да предполага като предходен етап другия“ (с. 434). Понататък е развита тезата, че говорът на с. Стрижба, Кърджалийско, който е по-старинен от говора на Ропката, сигнализира изравняването на Ж – ъ ъ в широко о – в говора на Стрижба има третолитни аористни форми от типа *изгореан, дойдоан, едеан*. Според Ст. Кабасанов широкото о е „естествен преход на *ан* в *о*, след като *ан* е изгубил носовия си призвук. Родопското Ѡ е звук, среден по изговор между *о* и *а*. Този изговор лесно може да се добие от *а* чрез по-засилена лабиализация. Към този изговор на Ѡ от ж и – се е изравнил, пак посредством *а*, и изговорът на стб. ъ и ъ, тъй като в неударено положение трите вокала са близки, а под влияние на ударението те са се изравнили в широко о (Ѡ)“ (с. 435).

ребата на детерминативните морфеме **-с, -т, -н**: обобщенията показват, че в Смолянския говор преобладаващи са формите с морфеме **-н** и **-с**, докато в Тихомирския доминира морфемата **-т**. Въз основа на приведените тук данни и върху някои други е направен изводът за родопските говори като запазили старо състояние на показателната местоименна система и във връзка с нея съхраненото и доразвито тройно членуване¹².

Не са останали встрани от вниманието на изследователя и някои специфични причастни и деепричастни форми¹³. Прави впечатление функционалната натовареност на еловото причастие, което в среднородопския и някои други родопски говори „е разширило функциите си и често се употребява в значене на лични глаголи и на отглаголни съществителни“ – *ѐло ми са е* „яде ми се“, *пило ми са ѝе* „пие ми се“, от *пило* (пиене) *никой не е прокопсал* (успял). Деепричастията са с изгласен облик **-штим**: *ходештим ма погл'одна* – „минавайки, ме погледна“.

Фокусираните тук диалектоложки приноси на Ст. Кабасанов потвърждават мнението за задълбочения изследовател, търсец възможно повече изконни белези от народните говори, за да се изясняват с най-голяма степен на достоверност ключови въпроси от диахронията на българския език.

Същата съсредоточеност на учения откриваме и в другата му изследователска зона – методиката на обучението по роден език. Там неговият личен учителски опит и наблюденията над националната учителска практика се отразяват в авторството на монографии, статии, учебници по български език, част от които претърпяват и неколкостотни издания.

Съдържателно-структурна оригиналност притежава изследването *За обучението по литературен български език в диалектна среда* (1966), където се проявява единството на диалектолога и методиста; „в тази книга Ст. Кабасанов запознава учителите с характерните особености на говорите от различните краища на страната ни и ги насочва към използване на методи и похвати, които са най-резултатни за овладяване нормите на книжовния език“¹⁴.

Доцент Кабасанов написва и студиите *Влияние на руската методическа мисъл върху развитието на методиката на българския език* (1977), *Етапи в развитието на методиката на обучението по роден български език след Освобождението* (1983).

Каквито и класификации да се правят на трудовете му, водещо място заема *Методика на обучението по български език*. Ето защо ще цитираме достатъчно показателния откъс от обобщението на К. Димчев: „Замислена като учебник за студенти, тя надхвърли първоначалното си предназначение и остави трайни следи в професионалната подготовка на много

¹² Особенности на показателните местоимения и на тройното членуване в някои родопски говори. – *Известия на Института за български език*, кн. XI, 1964, с. 417–421.

¹³ По-особени причастни и деепричастни форми в родопските говори. // *Известия на Института за български език*, кн. VIII, 1962.

¹⁴ Бояджиев, цит. съч., с.98.

студенти, учители и методици. Нужно е специално да се подчертае, че преди този труд у нас не е съществувал цялостен и обстоен курс по методика на родния език (...)¹⁵.

Стайко Кабасанов е пряк ученик на професорите, поставили здравите устои на филологията в България. Именно от тях той е усвоил академичния подход към научната проблематика, в своята практика е добавял и собствените си професионални визии. И вследствие на това диалектолозите разполагат със създадените от него функционални модели за описание на конкретен говор и диалектни явления, а теоретиците по методика на родния език и многобройните учители имат ценни насоки за резултатност на делото си.

Тенчо Дерекювлиев

¹⁵ Димчев, цит. съч., с. 53.